

ҒТАМА 18.41.91

Арита Байсақалова¹¹Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы**ҚАЗАҚСТАН КОМПОЗИТОРЛАРЫНЫҢ ФОРТЕПИАНО ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ АБАЙ МОТИВТЕРІ****Аннотация**

Ұсынылып отырған жұмыста Е.Рахмадиевтің фортепианолық шығармасына арналған «Абай үні» және «Мерекелік күйлер», М.Қойшыбаевтың «Абайды еске алу» поэма-соната бұл шығармалардың интерпретациясының көркемдік-стильдік ерекшеліктері қарастырылады. даму талдауы берілген. Фортепиано текстурасы орындаушылық техниканың, қазақ халық аспаптары дыбысының табиғаты мен тембрінің берілуіне ғана емес, негізінен этностың дәстүрлі музыкалық мәдениетінің қайталанбас бояуын көрсететін бірегейліктің бейнелі мазмұнына бағытталған.

Бұл шығармаларда фортепиано музыкасы үшін романтикалық экспрессивтіліктің органикалық өзара әрекеттесуінің жаңа тенденциясы, жарқын концерт, бейнелер шеңберінің кендігі және олардың маңыздылығы анықталды.

Ерекше көңіл Абайдың танымал әнідері «Айттым сәлем, Қаламқас!» және “Көзімнің қарасы”. Мақала авторы шығармалардың драматургиясы, мазмұндылығы мен музыка тілі мәселелерін қозғайды. Талдау авторлық стильдің ерекше сипаттамаларын, өзара әрекеттесу және жаңашылдық аспектісінде қарастырады. Мақала авторы орындаушылық міндеттерге, әр-түрлі мәнерлілік құралдарына, форманың тұтастығына, техникалық қиындықтарға, динамика мен ырғақ мәселелеріне тоқталады.

Түйінді сөздер: күй, фактура, полифония, ұлттық бояу, дәстүр, фортепианолық ансамбль, өңдеу, музыкалық ойлау, романтикалық өрнек, стиль.

Арита Байсақалова¹¹Казахская национальная консерватория имени Курмангазы**МОТИВЫ АБАЯ В СОЧИНЕНИЯХ КАЗАХСТАНСКИХ КОМПОЗИТОРОВ****Аннотация**

В предлагаемой работе, посвященной фортепианным сочинениям Е.Рахмадиева «На зов Абая» и «Праздничный кюй», М. Койшибаева Поэма - соната «Памяти Абая» рассматриваются художественно-стилевые особенности трактовки этих сочинений. Фортепианная фактура ориентирована не только на передачу исполнительских приемов, характера и тембра звучания казахских народных инструментов, но главным образом на образное содержание, уникальность, отражая неповторимый колорит традиционной музыкальной культуры этноса.

В этих произведениях выявилась новая для фортепианной музыки тенденция к органическому взаимодействию романтической экспрессивности, яркой концертности, широты круга образов и их значимость.

Особое внимание уделяется использованию известных казахских песен Абая «Айттым сәлем, Қаламақас!» и “Көзімнің қарасы”. Автор статьи затрагивает вопросы драматургии, содержательности и музыкального языка произведений. Данный анализ отражает характерные особенности авторского стиля, рассматриваемые в аспекте взаимодействия традиционного и новаторского. Автор статьи останавливается на исполнительских задачах - разнообразных средствах выразительности, цельности формы, технических трудностях, вопросах динамики и ритмики.

Ключевые слова: кюй, фактура, полифония, национальный колорит, традиция, фортепианный ансамбль, обработка, музыкальное мышление, романтическая экспрессия, стиль.

Arita Baisakalova¹

¹*Kurmangazy Kazakh National Conservatoire*

ABAI'S MOTIVES IN THE WORKS OF KAZAKH COMPOSERS

Abstract

In the proposed work, dedicated to the piano work of E. Rakhmadiev "On the call of Abai" and «Festive kui», M. Koishibaev Poem-sonata "In memory of Abai" the artistic and stylistic features of the interpretation of these compositions are considered. The analysis of development is given. The piano texture is focused not only on the transfer of performing techniques, the nature and timbre of the sound of Kazakh folk instruments, but mainly on the figurative content of uniqueness, reflecting the inimitable color of the traditional musical culture of the ethnic group.

These works revealed a new trend for piano music towards the organic interaction of romantic expressiveness, bright concert performance, breadth of the range of images and their significance.

Particular attention is paid to the use of the famous songs of Abay "Aittym salem, Kalamaqas!" and "The blackness of my eyes". The author of the article touches upon the issues of dramaturgy, content and musical language of the works. This analysis reflects the characteristic features of the author's style, considered in the aspect of the interaction of traditional and innovative. The author of the article dwells on performing tasks - various means of expressiveness, integrity of form, technical difficulties, issues of dynamics and rhythm.

Keywords: kui, texture, polyphony, national color, tradition, piano ensemble, arrangement, musical thinking, romantic expression, style.

Абай Құнанбаев (1845-1904) ХІХ ғасырдағы рухани мәдениет тарихындағы көрнекті тұлға – ақын, ағартушы, ойшыл, сазгер. Абай әндері ұлттық және орыс мелосияларының интонациясын біріктірді, олардың кейбіреулері А.Пушкин мен Ю.Лермонтовтың өлеңдеріне жазылған. Қазақстан композиторлары – А.Жұбанов, Г.Жұбанова, Б.Жұманиязов, Е. Рахматиев және басқалар өз композицияларында Абайдың бірқатар әндерін қолданды. Қазақ халқының ұлы перзенті, ақын-гуманист мұрасы бүкіл прогресшіл адамзаттың рухани мұрасы болып табылады.

Қазақстан композиторларының фортепиано музыкасына әр түрлі жанрдағы шығармалар кіреді - шағын формадағы қарапайым бөліктерден егжей-тегжейлі, көп бөлімді, текстуралық композицияларға дейін, онда мәдени музыкалық фольклордың еуропалық композиторлық техникамен көркемдік-бейнелік элементтері, көпмәдени кеңістіктің ерекше құбылысын бейнелейді олар: қазақ этносының қоғамдық-тарихи формацияларына байланысты бейнелі мазмұн; музыкалық-экспрессивтік құралдар жүйесі (қалыптау принциптері, музыкалық тілдің элементтері және қазақтың халық аспаптары дыбысының тембрі мен сипатын жеткізетін композициялық тәсілдер).

Қазақстандық композиторлар соғыстан кейінгі жылдары соната жанрына бет бұра бастады; фортепиано музыкасы өзінің жетілу кезеңіне 50-60 жж. кірді. Бұл кезең «жанрды мазмұнның бір түрі ретінде, сендіргіш тәуелсіз драма арқылы ашылған барлық компоненттер кешенін тұтас қамту ретінде» меңгерумен сипатталады ». Мұнда фольклорлық лексиканың үлгілері, форма мен жанрдың қалыптасуының дәстүрлі ұлттық негіздері органикалық түрде көрінеді.

Соната жанрындағы алғашқы композиторлардың өзіндік ерекшеліктері болды. Бұл Allegro сонатасы түрінде салынған кішігірім форматтағы туындылар, бұл өте орынды, өйткені бұл жаңа камералық аспаптық жанрдағы алғашқы үлгілер болды. Күйлердің енгізілуі немесе халық әндерінің интонациясы бұл композицияларға айқын ұлттық дәм берді. «Осы жылдары кеңінен қолданылған композиторларға сілтеме жасаудың басым принципі сол жылдардағы қазақ сонатасына тән стильдік ерекшелікті анықтады». Бұл еуропалық дәстүрдің жаңа жанрларын дамытудағы тарихи негізделген шешім болды. Жанрдың қалыптасуының алғашқы кезеңінің сонаттары осы кезеңнің барлық шығармаларына тән айқын бағдарламалық сипатымен ерекшеленеді». Сол кезеңдегі туындылардың ішіндегі ең әйгілі - К.Кужамьяровтың скрипка мен фортепиано арналған

сонатасы, Б.Ерзаковичтің, М.Қойшыбаевтың фортепиано сонатасы, ұлы ақынның ішкі философиялық әлемін бейнелейтін «Абайды еске алу» фортепиано сонатасы. «Автор өз тіліне жат қоғамдағы жалғыз бүлікшінің трагедиясын Абайдың табандылығын, батылдығын, оптимизмін және өз халқының жеңісіне деген сенімге негізделген орасан зор рухани күшін мадақтап жазады».

2020 жылдың қаңтарында Абайдың туғанына 175 жыл толуына орай жарияланған «XXI ғасырдағы Абай және Қазақстан, Қазақстан Республикасының Президенті Қасым Жомарт Тоқаев:« ... сөзсіз, Абай Құнанбайұлы біздің еліміздің тарихында өшпес із қалдырды. Ғалым, ойшыл, ақын, ағартушы, жаңа ұлттық әдебиеттің негізін салушы, аудармашы және композитор. Оның поэзиясы мен прозасында халықтың ұлттық болмысы, өмірі, дүниетанымы, мінезі, жаны, тілі, сенімі, дәстүрлері мен рухы көрініс тапты, олар кейіннен Абай әлемі деп аталатын ерекше құбылыс ретінде бағаланды ».

Қазақ музыка тарихында композиторлар оның шығармашылығына сілтеме жасай отырып, Абай поэзиясын артық көретін мысалдар көп. Осы уақытқа дейін Г.Жұбанованың 4 прелюдиялары, Рахмадиевтің «Абайдың шақыруына» поэмасы, «Абайды еске алуға арналған М.Қойшыбаев (1950) поэмасы-соната» жазылды. Бұл тенденция ерекше назар аударуға тұрарлық, оның ерекшелігі - музыкалық өнердегі ұлтты өзгеше түсіну, ұлттық көрініс, 20 ғасыр композиторларының музыкасына батыл үндеу. Композиторлар заманауи музыкалық тілді меңгере отырып, даралығын жоғалтпауға, ұлттықпен ортақ түйіндерді табуға тырысады.

Рахмадиевтің «Абайдың шақыруымен» (1965) поэмасында романтикалық экспрессивтіліктің, философиялық-эпикалық қатынастың органикалық өзара әрекеттесуіндегі жаңа тенденция ашылды. Рахмадиев алғашқылардың бірі болып аспаптық поэма жанрына жүгінді. «Абайдың шақыруымен» - фортепианодан концерттік шығарма, ол еуропалық романтикалық музыка дәстүрлері мен қазақ фольклорының дәстүрлерін біріктіреді. Пьеса құрылыс еркіндігімен, эмоционалды байлығымен ерекшеленеді. Өлеңнің жалпы реңкі көтеріңкі романтикалы. Үш бөлікке жазылған, оған үш қарама-қарсы тақырып кіреді, олардың әрқайсысы тәуелсіз және толық эпизод болып табылады. Экстремалды бөліктерде тақырыптық материал қазақтың ән дәстүріне оралады, ортасында – композитор күй тарту әдістеріне сүйенеді. Әуеннің көтерілген романтикалық интонациясы, текстураның кең тынысы, тақырыптың кварттық әуені және жалпы кейіпкер поэманың басталуын романтикалық түсіндіруді, рубатоны жақсы меңгеруді талап етеді.

Негізгі бөлімнің орындалуы интонациялық және ырғақты еркіндікті – рубатоның шеберлігін, агогикалық техниканың дәлдігінің мәнерлілігін талап етеді. Мелодиялық желінің сабақтастығы, тегіс тербелетін фонмен оның қозғалу жеңілдігі тақырыптағы драматургияның ерекшеліктерін біртіндеп күшейте түседі. Динамика өзінің зор күшіне шарықтау шегіне жетеді - фортепианоның тутти түрінде. Динамикалық энергия фортиссимо аккордтарындағы көрінеді. Ұлттық нақыштың ерекшеліктері тақырыптық-композициялық даму принциптерінде көрінеді. Төмендеу тізбегі домбыра күйлерінен бастау алады.

Орта бөлігінде ол Абайдың танымал «Айттым Сәлем, Ғаламағас!» әнін қолданады.

Автор көрсеткен қарқын ($\downarrow = 80$), *cantabile espressivo* – қазақтың халық әнінің түпнұсқасына сәйкес келетін қимылмен орташа тыныштық қарқынын білдіреді. Оның вокалы, полифониялық өңделуі дыбыс сапасына, әуен интонациясына ерекше назар аударуды қажет етеді. Әннің әуезді, уәжді, ырғақты және интонациялық нұсқалары музыкалық тілдің күрделілігіне ықпал етеді. Маңызды орындау ерекшелігі – ұзын педаль бастағы барлық және жартылай ноталарға баса назар аударылады.

Композитор әннің бейнелі мазмұны мен интонациялық құрылымына органикалық сәйкес келетін әр түрлі полифониялық тәсілдерді қолдануы квартетті, яғни оның аспаптық көрсетілімін анық көрсетеді. Әннің құрылымы қазақтың дәстүрлі әндеріне тән емес – дәстүрлерді орыс романстары жүзеге асырады. Бұл көлденең 4 тәуелсіз дауыс қана емес, вертикаль маңызды болатын. Дауыстардың әрқайсысының тембрі де өте маңызды. Есептегіштің өзгеруі (3/2, 4/4, 5/4, 3/4, 6/8) қазақтың вокалды музыкасының ерекшеліктерінің бірі ретінде дәстүрлі әндердің құрылымына баса назар аударылады. Бұл

эпизодтың дамуы біртіндеп динамикалық өсумен, драманың жоғарылауымен, эмоционалды көтерілумен байланысты.

Абай әнін орындау кезінде әуеннің экспрессивті интонациясына сезімтал болу керек. Оның лирикасы мен жұмсақтығы әдемі әуенді легатоны қажет етеді. Дыбыстық қабаттардың дифференциациясы текстураның барлық элементтерін мәнерлі сәйкестендіру үшін қажет.

Әуен тек гармоникалық және текстуралық құралдармен ғана емес, сонымен қатар аспаптың тембрлік мүмкіндіктерімен де өзгереді. Орта және төменгі регистрлер ұлттық дәмді сақтайтын тембр компонентінің маңыздылығын анықтайды. Күй эпизодтарынан кейін әннің минордағы екінші бөлімнің орындалуы өршіл, мұнда бастапқы тақырыптың әуенді ритмикалық және интонациялық нұсқалары пайда болады. Динамикалық даму шарықтау шегіне жетелейді, мұнда негізгі партия тақырыбы мейлінше мәнерлі нұсқада шығады. Ең үлкен қанығу сәттері шарықтау шектерімен сәйкес келеді, өйткені динамика текстурамен тығыз байланысты.

Алдыңғы эпизодқа қатысты токкатаның үшінші эпизодының айырмашылығы - ол күй түрінде салынып, қозғалыс динамикасын көрсететін бірыңғай ырғақты қалыпта ұсталады (*Martellato senza pedale*). Абайдың «Айттым Сәлем, Қаламағас!» Әнінен кейінгі авторлық *Vivo* күйінің органикалық көрінісін атап өткен жөн. Ритм мен икемсіздік мартеллатоға төмен әсер етеді (виолончель регистрінде, *b-moll* кілтінде) терең психологизмді, жанның шатасуын білдіреді. Осы эпизодқа тән остинаттық ырғақ, дыбыс диапазонының кеңеюі, екпінді кварто-бесінші аккордтық кешендер мен ритмика Абай әнін *h-moll*-да орындауға әкеледі. Жоғарғы дауыстың текстуралық өзгерістері (он алтыншы ноталардың фигурасы) келесі бөлімді бастайды. Аккордтармен және октавалармен қаныққан текстурасы музыкалық тілдің күрделілігінің шарықтау шыңына әкеледі, мұнда тақырып сипатын лирикалықтан шешушіге, ерік-жігерге айналдырады. Бұл эпизодты орындау үшін белгілі бір техникалық шеберлік, аккорд техникасы, айқын артикуляция, оркестрдің жарқын дыбысы қажет.

«Абай шақыруы» өлеңіндегі тапсырмаларды оның ауқымдылығымен, тақырыптық қарама-қайшылығымен, мәнерлеп орындауымен орындаушыға бірқатар мәселелер қойылды. Тақырыптың импровизациялық сипаты, аспаптың виртуоздық мүмкіндіктерін кеңінен қолдану, шығарманың жекелеген бөліктерінің ауқымы және олардың әрбір эпизодтары орындаушыны тұтастай алғанда форманың бірлігі, шығармадағы жалпы ырғақты пульсация сезімі алдында қояды. Өндірістегі импровизация тонадан және рубатоны иеленуден көрінуі керек. Романтикалық толқу, ұмтылыс пен леп, ал аккомпанемент құрылымында – ыдыраған үштік дыбыстары рубатоның орындалуын ұсынады. «... рубато – бұл суретшінің шеберлігінде де, кең көлемде де көрінетін қасиет – негізгі идеяда, шығарманың серпінінде, оның бір демінде, ал тар сәттерде - модуляциялық ауысулармен, фразалармен байланысты көптеген «ыңырау» формасын артикуляциялау, штрихтар, гармоникалық қарарлар және т.с.с., сондықтан мұндай шығармаларды орындау пианинода интонациясы мен темп-ритмикалық еркіндікті қажет етеді, оның тамыры қазақтың дәстүрлі музыкасында жатыр» Модальдық құрылымдар ұлттық дәм береді: 7 төмен дыбыс, кварто-квинталы параллелизм.

Импровизация, оның аты-жөнінен көрінеді, автор көптеген жолдармен қайта жасайды. Ол кейде домбыра дыбысымен байланысты бөлшектер еркіндігі мен текстураның өзгеруінен, темпостың күрделі тональды үздіксіз қозғалыстың қарама-қайшылығынан және ерлік пен лирикалық принциптің еркін дамуының жалпы сипатынан сезіледі.

М.Қойшыбаевтың концепциясы, драматургиясы мен музыкалық тілі жағынан ажырамас көркем шығарма болып табылатын «Абайды еске алу» поэмасы-сонатасына ерекше назар аударған жөн. 1950 жылы жазылған, ол әлі күнге дейін көптеген музыканттарға белгісіз болып қалады. Поэма Сонатасында композитор фортепианоның түрлі-түсті және виртуоздық мүмкіндіктерін шебер қолданады. Қойшыбаев Абайдың өлеңдері бойынша орындаушыларға ұнайтын бірқатар романстар жазды. Олардың музыкалық нұсқасы лайықты. Композитор өлеңдердің мазмұнын, олардың шынайылығы

мен қайғысын, шындық құбылыстарын философиялық тұрғыдан түсінуін сезімталдықпен жеткізді

Қазақтың халық әндері мен аспаптық күйлерін зерттеуге негізделген қазақ халық музыкасын терең білу композиторға бағдарламалық, жеделдік пен даму динамизмімен, көркемдік тұжырымдамасының айқындығымен ерекшеленетін шығарма жасауға көмектесті. Соната аллеграсының еркін интерпретациясы оның тек бір бөлімді құрылымымен ғана емес, сонымен қатар тональды жақындасуымен, музыкалық сипаттамаларының, текстурасының өзгеруімен, регистр түстерінің қатарласуымен анықталады. Онда тақырыптықтың ұлттық бастаулары фортепианодағы әр түрлі жазу техникаларымен үйлеседі, бұл осы жұмысты рухы мен дыбысы жағынан заманауи етеді. Өлеңді зерттеу процесінде туындайтын тапсырмаларды орындау оның инструменталды баяндалу ерекшеліктерімен, ырғағымен, динамикасымен және педализациясымен байланысты. Шығармалардың жекелеген бөліктерінің масштабы және эпизодтардың әрқайсысының толықтығы орындаушының алдына форманың тұтастығын, көптеген бөлімдерді композицияның бір негізгі идеясына бағындыру міндетін қояды.

Соната монументалды гимн кейіпкерін енгізумен ашылады. Эпикалық баяндау сипаты төмен регистр, октавалық қосарлану, аккордтардың ықшам оркестрлік дыбысымен ерекшеленеді. Музыка тілінің авторы өзіне жат қоғамдағы жалғыз бүлікшінің трагедиясын салады және сонымен бірге өз халқының жеңісіне деген сенімнің негізінде Абайдың батылдығын, төзімділігін, оптимизмін, орасан зор рухани күшін мадақтайды.

Басты партия - жалынды және тез. Негізгі бөлімнің кейіпкерін анағұрлым жарқын бейнелеу үшін нақты ырғақты пульсация, автордың агогикалық нұсқауларын дәл орындау, өлшемдердің алғашқы соққыларына екпін беру, әсіресе бас дыбыстарына түсу қажет. Қозғалыс әрбір сөз тіркесінің мағыналық шыңына бағытталуы керек. Бұл аккордты «ре» әуенді дыбысына назар аударып, тереңірек қабылдау керек, ал кейінгі интонацияларда автор көрсеткен диминуэндоға назар аудару керек. Кіріспеде де интонациялық ізашарлар естілетін негізгі бөліктің қозғыш, динамикалық ұмтылыс сипаты қозғалыс энергиясымен қаныққан белсенді тақырыпты білдіреді. Негізгі бөлім – интонациямен көрсетілген жігерлі драмалық образ. Ырғақты құрылымда үлкен динамикалық потенциал бар. Негізгі партияны ойнаған кезде қалың педальдан аулақ болу керек, оны қолданудың мағыналық екпінге мән беру керек. Композитор шығарманың ортасында, баяу бөлігінде бірінші қимылдың эпикалық-драмалық желісін жалғастырады.

Автор побочная партиясында Абайдың танымал «Қазимнин қарасы» әнін қолданады. Үш дауыстың экспрессивті интонациясы, олардың полифониялық тоғысуы, өзгермелі өлшемдері оның импровизациясын ерекше көрсетеді. Қол қимылдары поэтикалық бейнеге сәйкес сұйық болуы керек. Даму процесінде бүйір бөлігі айтарлықтай драмаланған, аккорд-октавалық текстурасы қаныққан.

Орындаушыға *ff* аккордына дамуды әкелетін лирикадан драмаға органикалық ауысу керек, содан кейін өсудің жаңа толқыны басталады. Интонациялық жағынан негізгі бөліммен байланысты бүйір бөлігі оған қарама-қайшылық емес, лирикалық жалғасы болып табылады. Бұл сонымен қатар олардың арасындағы модальді қатынаспен көрінеді – екеуі де минорлық кілтпен жазылған. Сонатаның экспозициясы дамуға кіреді, онда драмалық даму күшейеді. Динамиканың өсуі, кең ауқым, тақырыптың берілуі бүкіл шығарманың салтанатты түрде оптимистік шарықтауына әкеледі, күй интонациясы салтанатты түрде естіледі. Сүйемелдеу дыбысын оркестрге жақындату үшін, сондай-ақ үлкен тұтастық үшін үшемдер тақырып пен бастың дыбысын үзбеуі керек.

«Қозімнің қарасы» бүйірлік бөлігінің лирикалық мұңлы кейіпкеріне оралу кезінде автор көрсеткен сол жақ бөлігінің фразасына назар аудару керек – бұл тақырыпқа үлкен құлдырау, ақырет береді. Побочная партия даму процесінде айтарлықтай өзгереді. Лотинадан бастап, қайғы-қасіреттен драматургияға дейін – сонатаның дамуындағы басты шарықтаушы осыған негізделген. Шығармада Абай бейнесінің әр қырын сипаттайтын тақырыптық қабаттар осылай дамиды.

Сонатаның жалпы бейнелі дамуында басты рөл атқаратын күй оның текстурасына шешуші әсер етеді. Бүкіл финал жылдам серпінмен, бір деммен, ырғақты пульста өтеді. Тұтастық пен масштабтау жұмысына тән тақырыштардың өзгеру үдерісіне қол жеткізу үшін әр тақырыптың дыбыстық сипаты бойынша мұқият жұмыс көмектесе алады. Егер негізгі партияда құмарлықты, бүлікшілдікті, импульсты баса көрсету маңызды болса; жағында – лирика, сөз тіркестерінің жұмсақ аяқталуы, содан кейін кіріспе тақырыбында – оның оркестрлік, тембрлік-регистрлік дыбысы, нүктелік ырғақ, медитация тереңдігінің мұңлы жұмбақ атмосферасын құруы.

Орындаушы музыканың ұлттық сипатының ерекшеліктерін жеткізе білуі керек: әуезді (кварто-квинтовый секірулер), әуеннің тегіс ашылуы, кіріспе мен бүйірлік бөлім тақырыбында кең диапазонда. Гармониялық табиғи, доминантты функцияларды, шіріген безендірілген үшбұрыштарды қолдана отырып, минорлық пернені бұрады. Композитордың стилистикалық тұжырымдарына сезімтал қатынас, орындаушының көркемдік дизайн мен драманы білуі; басты кейіпкердің бейнесін жасауда колористикалық және үйлесімді өрнек құралдары орындаушыға көмектеседі.

Негізгі бөлімнің темпі – *allegro* орындаушыны текстураның барлық элементтерін мейлінше мәнерлеп сәйкестендіру үшін реттейді. Драмалық толқумен және энергиямен сипатталатын негізгі бөлік дәл дыбыстық және ырғақты сипаттамаларды қажет етеді. Бас бөлігінің интонациялық маңыздылығын көрсету үшін тенутоны қолданылады. Маңызды орындау міндеттерінің бірі – сонатаның негізгі бөлімдерінде қарқын мен ырғақты сақтау.

Қойшыбаев кәсіби және техникалық жетілуімен, қазақтың халық музыкасының ерекшелігін сезінудің нәзік сезімімен ерекшеленетін шығармаларында форманы дамытудың жаңа принциптерін қызықты іздестіреді. Оның туындылары қол жетімділікпен, тақырыптық материалдың бейнелілігімен, музыкалық тілдің балғындығымен және ұлттық дәмімен тартады. Тұтастай алғанда, поэма-соната – ауқымды, эмоционалды жарқын және виртуозды шығарма. Бүкіл жұмыс барысында әртүрлі орындау қиындықтары бар: үлкен техника, октавалар, полифониялық техникалар. Халық музыкасымен байланыс импровизациялық презентацияда, Абайдың «Казимнин қарасы» әнін бүйірлік бөлік ретінде қолдануда көрінеді. Халықтық әндер мен аспаптық күйлерді зерттеуге негізделген қазақтың халық музыкасын терең білу композиторға бағдарламалық, даму динамизмі және көркемдік безендіру айқындылығымен ерекшеленетін шығармалар жасауға көмектесті.

Егер негізгі бөлімде құмарлықты, бүлікшілдікті баса көрсету маңызды болса, онда побочный бөлімде бұл лирика, өлең жолдары. Кіріспе тақырыбы – оркестр, тембр-регистр басталуы, нүктелі ырғақ, мұңды жұмбақ атмосферасын құру, ой тереңдігі.

Орындаушыға шығарманың үйлесімді тұжырымдамасын құруға мүмкіндік беретін фактор – бұл дұрыс темп. Негізгі және қосымша партиялар арасындағы қарқынның арақатынасы қозғалыс үзілмейтіндей болуы керек. Соната-поэма формасы жағынан ықшам және пропорционалды, ондағы фортепиано текстурасы өнертапқыш және тапқыр. Онда кейде қазақтың ұлттық аспаптарының дауысы естіледі. Ондағы сюжеттің дамуы аяқталатын басты партияның драматизация процесі арқылы анықталады. Композитор экспозицияға кіріспе тақырыбын басқа текстуралы презентацияда және бүйірлік бөлімнің кіріспесіне дейінгі дамуда енгізеді. Сонатаның бейнелі дамуында басты рөл атқаратын күй оның текстурасына шешуші әсер етеді.

Батырлық, эпикалық ұлылық, лирикалық ену мотивтері музыкаға эмоционалды байлық, психологиялық мазмұн мен мәнерлілік береді. Қазақтың халық әні бүгінде үлкен қызығушылық тудыруда. Абай әуендерін әсіресе композиторлар ұлы гуманист-ағартушыға арналған шығармаларда жиі қолданады.

Сонатаны зерттеу процесінде туындайтын тапсырмаларды орындау оның аспаптық берілу ерекшеліктерімен, ырғағымен, динамика мәселелерімен, саусақпен және педальданумен байланысты. Автордың ойлау оркестрлігі аспаптың түрлі-түсті тембрлік дыбыстарын іздеуде бірінші орында тұруы керек. Сонатаның терең философиялық тұжырымдамасын жетілген музыкант түсініп, жеткізе алады. Поэма-сонатаның қиындығы

тақырыптардың өзгеру үдерісін, тұтастық пен ауқымды жоғалтпай іздеу қажеттілігінде. Бұл мәселені шешуде әр тақырыптың дыбыстық сипаты бойынша жұмыс көмектесе алады.

Музыканы түсіну және қайта құру, оның ішкі мазмұны мен стиль ерекшеліктерін ашу проблемасы - орындаудағы маңызды мәселелердің бірі. Мұнда музыкалық өнердің мәні, оның қазақстандық композиторлар шығармаларының ұлттық ерекшелігімен байланысты ерекшеліктері туралы айтылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Джумакова У. Қазақстан композиторларының шығармашылығы 1920-1980 жж. Тарих, мағына және құндылық мәселелері. – Астана, 2003. – 232 б.
2. Тоқаев Қ. Абай және Қазақстан 21 ғасырда. – Алматы, 2020.
3. Ақпарова Г. Соната Қазақстан композиторларының камералық-аспаптық шығармашылығында : Монография. – Астана: «NTs STI», 2003. – 219 б.
4. Досаева А. Қазақ фортепиано музыкасы. – Алма-Ата, 1991.
5. Рахмадиев Е. Сарқылмас ақыл-ой қажеттілігі // Совет музыкасы. – Мәскеу, 1984. – №3. – с. 12.
6. Зельцер Л. Қазақстанның фортепиано музыкасы : Мақалалар жинағы. – Алма-Ата, Өнер. – 1987. – 68 б.

References (transliterated)

1. Džumakova U. Қазақстан kompozitorlarynyñ šygarmašylygy 1920-1980 žž. Tarih, mağyna žәне құндылық мәселелері. – Astana, 2003. – 232 p.
2. Тоқаев Қ. Абай және Қазақстан 21 ғасырда. – Almaty, 2020.
3. Aқparova G. Sonata Қазақстан kompozitorlarynyñ kameralyқ-aspaptyқ šygarmašylygynda : Monografiâ. – Astana: «NTs STI», 2003. – 219 p.
4. Dosaeva A. Қазақ fortepiano muzykasy. – Alma-Ata, 1991.
5. Rahmadiev E. Sarқylmas aқyl-oj қажетtiligi // Sovet muzykasy. – Máskeu, 1984. – №3. – p. 12.
6. Zel'cer L. Қазақstannyñ fortepiano muzykasy : Maқalalar žinaғы. – Alma-Ata, Óner. – 1987. – 68 p.

Автор туралы мәлімет:

Байсақалова Ариита Бегенқызы – Қазақстан Республикасының еңбек сіңірген қайраткері, Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық мемлекеттік консерваториясының профессоры.

Сведения об авторе:

Байсақалова Ариита Бегеновна — заслуженный деятель Республики Казахстан, профессор Казахской национальной консерватории имени Курмангазы.

Information about the author:

Baysakalova Arita Begenovna — honored Artist of Kazakhstan, Professor of the Piano Department at the Kurmangazy Kazakh National Conservatoire.